

Vizija, utopija ali iluzija: mediji v službi hegemonije zgodovinskega demokratičnega bloka?

Josip Županov

Raziskovanje anket o ugotavljanju javnega mnenja – ne glede na to, ali jih izvajajo ali prezentirajo (interpretirajo) množični mediji v slovenski javnosti – vedno pomeni, da se določena družbena vprašanja postavljajo na »dnevni red«. Vendar, če so na dnevnem redu, je treba poudariti njihovo družbeno relevantnost. Formuliranje dnevnega reda (*setting agenda*) je temeljna prerogativa vsake vladajoče elite, v kateri – v medijski družbi – sodeluje tudi »sedma sila«. Dejansko v moderni družbi politične elite ne morejo diktirati »družbene agende« brez posredovanja medijev, niti mediji ne morejo igrati vloge »sedme sile« brez sodelovanja s politično elito (ali eventualno s kontraelito). V estradni družbi je veljavna parafraza temeljnega inkvizicijskega načela (*Quod non est mediis non est mundo*).¹

Novinarsko prikazovanje, ki tukaj zadeva ankete o javnem mnenju, ima – podobno kot Mesec – svojo nevidno stran. Tako določena družbeno relevantna vprašanja in pomembna skupna stališča nimajo mesta v medijih, niti v medijskih anketah. No, to ne pomeni, da takšna stališča ne obstajajo in da niso družbeno relevantna. Pa vendar, zakaj jih potem ni v anketnih podatkih? Morda zato, ker so to »zdravorazumska« stališča (*common sense attitudes*), ki jih delijo vsi člani določene nacionalno – politične skupnosti. To je tisto, kar »vsi vedo«, pa to »vedenje« vnaprej izključuje vsa druga alternativna razmišljanja. Naj mi bo tukaj dovoljeno, da kot ilustracijo navedem izvleček iz enega osebnih pisem mladega zagrebškega kolega, ki je po doktoratu na London School of Economics dobil mesto predavatelja na neki škotski univerzi.²

Tudi danes me ljudje gledajo z nezaupanjem, če jim v Zagrebu rečem: »Oprostite, vendar jaz nimam pojma o pogovorih med Tudjma-

¹ Znano inkvizicijsko načelo se je glasilo: *Quod non est scriptis, non est mundo*, ali v prevodu: Tistega, česar ni v spisih tudi ni v stvarnosti.

² Osebna komunikacija kolega D. J.-a.

nom in Miloševićem.« »Saj to vsi vedo,« mi odgovarjajo. Če pa jim nekdo reče, da so Hrvati, Slovenci, Makedonci od nekdanj hoteli postati neodvisni, pravijo: »Kje ste to dobili?« »Saj vsi to vedo!«

Vsi navedeni citati iz zasebnega pisma so balkanski primer tistega, kar je Antonio Gramsci imenoval »kulturna hegemonija« in kar se v anglosaksonski literaturi imenuje *cultural leadership*.³

Hegemonija deluje na ravni *common sense*, da v družbenem življenju in na terenu sprejemamo stvari kot »naravne« oziroma, da »je tako vedno bilo«. Navsezadnje, kaj je to »zdrav razum« razen tistih stvari, ki so same po sebi tako razvidne, da jih ni treba kritično vrednotiti? Zdrav razum je način, na podlagi katerega opisujemo stvari, ki jih vsakdo »pozna« ali bi jih vsaj moral poznati, ker takšno »znanje« pomeni globoko vsajena kulturna verovanja. Dejansko, kadar uporabljamo retoriko »zdravega razuma«, takrat navadno odklanjamo alternativne pristope, ki so v nasprotju z našimi temeljnimi predpostavkami o tem, kako te stvari delujejo. Gramsci nas opominja, da je najbolj učinkovit način vladanja družbe v oblikovanju »zdravorazumarskih« predpostavk. Tisto, kar vzamemo kot samoumevno (*taken for granted*), obstaja v sferi nespodbitnega (*uncontested*), pa tudi nespornega, tam, kjer ni potrebe niti prostora, da bi predpostavke preverjali.

Vendar nas teoretiki hegemonije opominjajo, da so zdravorazumske predpostavke, vse, kar jemljemo kot samoumevno, socialne konstrukcije. Tako nam zdrav razum pravi, da se ne morete »boriti z mestno upravo«, da so ženske boljše negovalke kot moški, da so »zmerna« stališča boljša kot »ekstremna«. Kadar ljudje sprejmejo zdravorazumske predpostavke, sprejmejo ne samo širok razpon idej, temveč tudi določen sklop verovanja ali ideologijo o družbenih odnosih.

Podobna dinamika deluje, kadar razmišljamo o tem, kaj je »naravno«. Narava je definirana kot nekaj, kar je nasprotno kulturi, ker se »narava« pojmuje kot nekaj, kar je zunaj človekovega nadzora. Ponavadi mislimo, da nekaj, kar je naravno, ni družbena konstrukcija, narava je nekaj bolj trajnega in stabilnega, kot so tvorbe, ki jih ustvarjajo ljudje. Če torej definiramo družbene strukture in družbene odnose kot

³ Tukaj se srečamo s kulturno-lingvistično težavo. Tako se v Aniaë-Goldsteinovem slovarju tujk (Zagreb, 1999) hegemonija prevaja kot »prevlada ali dominacija države ali naroda nad drugim, prevlada enega družbenega sloja nad drugim«. V novogrškem jeziku je hegemonija vrhovno poveljništvo. Skratka, v hrvaškem jeziku je hegemonija sinonim za dominacijo. Gramscijeva hegemonija se v angleščino prevaja kot *cultural leadership*. *Leadership* pa se prevaja v hrvaški jezik kot »vodenje«, »vodstvo«, »upravljanje«. Morda bi bil najboljši hrvaški ekvivalent za »kulturno hegemonijo« »vodilna vloga« ali preprosto »avantgarda«. A glede na to, da oba pojma izhajata iz marksističnega pojmovanja »diktature proletariata«, je bolje, da se ne spuščamo v takšno semantično avanturo.

naravne, potem dobijo značaj večnosti (*permanence*) in legitimnost, ki jih dvigne v carstvo neoporekanja.

Premislimo o družbenih odnosih, ki jih pojmuje kot »naravne« (ali »nenaravne«). Ali je naravno, da so nekateri ljudje bogati, drugi pa revni? Da ljudje ne marajo politike in da ljudje različnega rasnega in etničnega izvora raje živijo skupaj s pripadniki svoje rase in etnične skupine? Če so te razmere preprosto naravne, potem nas ne smejo skrbeti ekonomske neenakosti, politična apatija in rezidenčna segregacija, ker to niso socialni problemi, temveč je to naravni red stvari.

Poglejmo malo bolj od blizu kontroverzne trditve o tem, kaj je naravno. Pomemben temelj rasistične ideologije je, da je ena rasa superiorna drugi, bodisi biološko (biološki rasizem), ali kulturno (kulturni rasizem). Seksizem temelji na predpostavki, da so moški in ženske že po naravi določeni za različna opravila in delovne naloge. Sodobne razprave o seksualnosti so napolnjene s trditvami, da je status heteroseksualnih odnosov »naraven«, homoseksualni in lezbijski status pa »nenaraven«. Omenjeni ilustrativni primeri nam kažejo, kako »naravna« stališča delujejo v korist ideologije. Če so take trditve široko sprejete – če ljudje menijo, da so to tvorbe narave, in ne kulture – potem lahko legitimirajo rasno neenakost, spolno diskriminacijo in demonizacijo homoseksualcev in lezbijk, ker taki postopki izhajajo iz naravnega reda stvari.

Za zdaj ostanimo pri stabilizacijskih učinkih kulturne hegemonije. Preden bomo obravnavali dinamiko hegemonije, poskusimo razložiti tudi druge vidike hegemonije; vprašajmo se, kaj je pravzaprav kulturna hegemonija (ali kulturno vodstvo). Katere so alternative hegemoniji glede ohranjanja družbenega reda?

Pri klasičnem ameriškem sociologu C. Wrightu Millsu se družbena moč določenih elit izraža na več načinov:

1) s prisilo, ki obsega uporabo fizične sile s strani tistega, ki ima moč, kadar se na podrejeno osebo (ali skupino) ne more vplivati drugače, da proti svoji volji opravlja naloge tistega, ki ima moč;

2) z izvajanjem oblasti, ki obsega bolj ali manj prostovoljno podrejanje osebe, ki ima manj moči, tistemu, ki ima več moči. Problem je samo v tem, da ugotovimo, kdo se podreja komu, kdaj in iz katerih razlogov;

3) z manipulacijo – kadar manipulator s svojo dejavnostjo ne pove manipulirani osebi, kaj konkretno mora narediti, vendar je manipulirana oseba kljub temu podvržena volji manipulatorja. To je skrito izvajanje moči, ki je značilno za moderne družbe, v katerih groba pri-

sila odstopa mesto formalnobiurokratski oblasti, ta pa prikriti manipulaciji. V tem prehodu od fizične prisile in institucionalno predpisane dolžnosti pripada glavna vloga – po C. Wrightu Millsu – množičnim komunikacijam.

A tudi pronicljivi analitik ameriške družbe C. W. Mills ni nikoli prišel do teorije o »kulturni hegemoniji«, ki prevladuje v sodobni literaturi, posebno v tisti, ki se ukvarja z množičnimi mediji.⁴

In kaj je potem »kulturna hegemonija« (D. Croteau in W. Hoynes: 1997, 169–173)? Ali je to oblika družbene dominacije – in če je, v čem se razlikuje od Millsove manipulacije? V nadaljevanju bom poskušal odgovoriti na ta vprašanja.

»Hegemonija« je oblika dominacije vladajočega razreda ali elite nad podrejenimi razredi ali sloji prebivalstva. Toda v nasprotju z drugimi Millsovimi modalitetami je to dominacija ob soglasju (*consent*) tistih, ki so na nižjih stopnjah družbene lestvice (ali lestvic). Toda ta hegemonija v načelu ni rezultat nekega čarovniškega trika dominantne skupine, kako bi prevarala množice, niti ni rezultat spretne propagandne kampanje dominantne skupine, katere cilj je, da prevara podrejene skupine. Nasprotno, hegemonija obstaja samo takrat, kadar dominantne družbene sile predstavljajo in utelešajo določene zelo realne materialne interese podrejenih skupin in lastne družbene odnose. Brez zavestne izbire hegemonija preneha obstajati in družbeni red pada v različne oblike dominacije, prisile ali kooptacije. Z drugimi besedami, dominantne družbene skupine imajo lahko vodilno vlogo in moč v družbi, vendar brez aktivnega strinjanja prebivalstva dominantne skupine nimajo hegemonije. Gramsci pri tem uporablja termin »zgodovinski blok«, da bi prikazal kompleksnost odnosov med vodilnimi družbenimi razredi in drugimi družbenimi silami. V nasprotju z dobro znanimi postavkami klasičnega marksizma Gramscijev »zgodovinski blok« združuje dispartne družbene sile okoli skupnega političnega programa. Če upoštevamo kompleksna protislovja moderne družbe, bi moral biti zgodovinski blok nekaj več kot začasna politična zveza. Ker pa vladajoči razredi v svojem političnem, ekonomskem in socialnem vodstvu postavljajo svoje interese pred interesi vseh drugih, jih bo to nujno soočilo s resnim nasprotovanjem njihove hegemonije s strani drugih družbenih skupin. Kadar se konsenz odtegne, se hegemonija zmanjša in nasprotno, kadar vodilne skupine zavarujejo in konsolidirajo podporo prebivalstva, se hegemonija razširja. Zaradi tega lah-

⁴ Od modernih postgramscijevskih teoretikov »kulturne hegemonije« priporočam bralcu esej Johna Tomlinsona v zborniku Hughja Mackaya in Tima O. Sullivana, 1999, 172–176.

ko pričakujemo, da kulturna hegemonija v demokratičnih družbah ne bo konstantna, razširjala se bo ali zoževala, odvisno od vedênja dominantne skupine in od materialnih, političnih in kulturnih pogojev kot od »aparatorov« (*apparatus-i*) hegemonije, med katere spadajo tudi množični mediji. Skratka, hegemonija ni nekaj stalnega, niti ni nekaj, kar je »dano« in kar se ne more spremeniti. Gramsci je pojmoval hegemonijo kot proces, ki je vedno v stanju nastajanja. Da bi se učinkovito izvajala moč prek soglasja, se ideološko delo s kulturnim vodstvom ne sme prenehati. Teren »zdravega razuma« in pojmovanje »naravnega« reda stvari se morajo stalno krepiti, ker bi drugače dejanska izkušnja pripeljala ljudi do tega, da bi začeli preverjati dominantne ideološke postavke. Določeni ljudje nočejo sprejeti temeljnega hegemonističnega nazora, nekateri se mu bodo upirali, sprememba zgodovinskih razmer pa bo nekatere vidike hegemonistične ideologije naredila nevzdržne. Končno je Gramsci videl hegemonijo kot vsakodnevni boj v zvezi s koncepcijo sveta, ki tiči v temeljih hegemonije, boj, ki vedno lahko privede do revizije in opozicije. Vladarji, ki poskušajo ohraniti svojo moč z definiranjem postavk, na katerih temelji družba, si prizadevajo za stabilnost in legitimnost in se trudijo, da bi vključili potencialne opozicijske sile v temeljni ideološki okvir. Kot impresiven zgled za to lahko navedemo, da so slike upora iz 60. let 20. stoletja vključene v našo demokratsko zgodbo in se zdaj uporabljajo pri prodaji avtomobilov in oblek. Težko bi bilo recimo prešteti, koliko je bilo v ameriških supermarketih prodanih majic z likom Cheja Guevare (L. Artz and B. O. Murphy, 2000, 1–70)!

Toliko o pojmu kulturne hegemonije glede na projekt raziskovanja slovenskih anket o javnem mnenju in prikazovanju njihovih rezultatov v množičnih (povečini tiskanih) medijih. Tukaj se nam ponuja vprašanje: koliko je teorija kulturne hegemonije relevantna za to raziskavo?

No, preden odgovorimo na to vprašanje, se moramo soočiti z naslednjim pomembnim vprašanjem: ali so Gramscijevi »zgodovinski bloki« samo teoretične konstrukcije, ali pa so tudi stvarnost? Lee Artz in Bren Ortega Murphy navajata določene zgodovinske primere, vendar je to bolj stvar poskusov, ki niso dolgo trajali, ali pa so ostali zgolj na programski ravni. Vendar sem jaz opisal enega takih blokov v nekdanji Jugoslaviji, a sem ga zaradi nepoznavanja Gramscijeve teorije imenoval drugače. Nisem ga imenoval zgodovinski blok, temveč »velika koalicija«. ⁵

⁵ S tem problemom sem se ukvarjal približno trideset 30 let. Ta lastni avtorjev razvoj kot tudi genezo pojma koalicije bo bralec našel v mojem zadnjem delu na to temo (Županov: 1996, 425–446).

Velika koalicija ali »socialna pogodba«, kot so jo imenovali nekateri ameriški avtorji, je imela vse osrednje značilnosti Gramscijevega »zgodovinskega bloka«:

1. Obstajala je dominantna politokratska elita, ki je imela ne samo institucionalno zajamčen politični monopol (enopartijski sistem), temveč tudi ideološki monopol (»avantgarda zgodovinskega delavskega razreda«).

2. Imela je dominantno vlogo v družbi, in to s strinjanjem (konsenzom) novopečenega delavskega razreda, ki je bil preoblečen v samoupravno obleko »zgodovinskega delavskega razreda« in je bil zaradi tega ekskluzivni nosilec legitimnosti politokratske oblasti. Za to legitimnost pa je moral dobiti nekaj nazaj: zaposlenost v družbenem sektorju (v resnici so njegovi pripadniki dejansko dobili monopol nad delovnimi mesti), stalni zaslužek, ki se sicer ni mogel primerjati s tistim v zahodnih demokratičnih deželah, ki pa je bil vendar višji od tistih v deželah socialističnega »lagerja«; precejšnje socialne pravice, kot sta pokojninsko in zdravstveno zavarovanje, ki ni temeljilo na kapitalizaciji vlog, temveč na »generacijski solidarnosti«; brezplačno šolanje otrok; podeljevanje »družbenih stanovanj«, ali pa stanovanjskih kreditov, ki jih je v razmerah negativnih obrestnih stopenj »odplačala« inflacija; da ne omenjamo drugih ugodnosti v okviru »kolektivne potrošnje«.

3. No, posebno pomembno je to, da je bila med zaščiteno elito in »zaščitnim« delavskim razredom vzpostavljena dvosmerna komunikacija, kar zahodnim »velferistom« ni nikoli uspelo. Delavski razred je sprejel »avantgardno« ideologijo politične elite kot tudi ugodnosti, ki so iz te ideologije (za elito) izhajale, elita pa je sprejela egalitarno ideologijo delavskega razreda in jo vgradila v institucionalno strukturo gospodarjenja (iz tega je, seveda, samo sebe izvzela).

Zgodilo se je, da se je na začetku 80. let 20. stoletja ta blok znašel pod velikim pritiskom ekonomske krize. A na moje veliko presenečenje poslabšanje ekonomskega položaja delavskega razreda in sploh zaposlenih ljudi ni neposredno privedlo do pokanja zgodovinskega bloka, na katerem je temeljil »samoupravni socializem«, pa tudi ne do znatne slabitve družbene stabilnosti (Županov: 1986, 139). Šele Miloševićev puč in njegove metastaze so razkrojili ta blok. Ko je razpadla Jugoslavija kot »partijska država«, se ta blok ni mogel več ohraniti niti v novih državah, ki so nasledile SFRJ. Čeprav je nesmiselno ugibati, »kaj bi bilo, če bi bilo«, je potrebna velika previdnost pri delanju sklepov, da bi nesposobnost dominantne skupine, da priskrbi nižjemu razredu objubljene in pričakovane ekonomske dobrine, ne samo oslabila, tem-

več tudi uničila obstoječi zgodovinski blok oziroma hegemonijo dominantne skupine. Tako Lee Artz in Bren Ortega Murphy upravičeno opozarjata:

Materialne koristi (nižjega razreda) niso v obilju, niti niso čisto ekonomske. Če ni na voljo drugih opcij, so podrejene skupine lahko zadovoljne z minimalnimi nagradami. Ker je strinjanje (konsenzus) lahko neprostoVOLjno, se skupine pogosto strinjajo s hegemonijo, ker so koristi neposredne in se lahko dobijo. Lahko so na voljo veliko večje možnosti, vendar se ustvarijo samo z akcijami, ki postavljajo na kocko sedanje koristi, zato je tveganje preveliko. Preprosto povedano, bolje vrabec v roki kot golob na strehi. Tudi v osebnih odnosih partnerji pogosto nadaljujejo z morečim partnerstvom, ker se zdi prihodnost, ko bi ostala sama, obema še bolj zastrašujoča. V družbenih odnosih se materialne razmere ne reducirajo na računovodsko bilanco. Nezadovoljiva, vendar znana sedanost je lahko bolj privlačna kot neznana prihodnost. Omejene materialne razmere zato lahko sprejmemo kot zadovoljive, če vidimo alternativne odnose kot nedosegljive in nerealne (L. Artz in B. O. Murphy: 2000, 25).

To besedilo meče neprijetno luč na preveč optimistične odgovore mojih respondentov v prvi polovici 80. let, ko je bila ekonomska kriza že v polnem razmahu (Županov: 1996, 42–446).

Kot vidimo, se zgodovinski bloki lahko obdržijo tudi v neugodnih razmerah. Vendar to ne pomeni, da se ne bi mogli brez večjih težav porušiti zaradi določene napačne poteze dominantne skupine. Na primer, nedavna izjava enega od podpredsednikov hrvaške vlade, da bo vlada neusmiljeno oklestila delavske zakonske pravice (skrajšala odpovedne roke in znižala odpravnine), je bila sprejeta v javnosti kot protihegemonistična poteza, ki bo diskreditirala »socialno partnerstvo« kot službeno različico hrvaškega »zgodovinskega bloka«. Kakšen bo rezultat, če »socialno partnerstvo« kot službena različica zgodovinskega bloka popolnoma propade in vlada proti stavkam in uličnim demonstracijam ne sme uporabiti gumijastih nabojev, vodnih topov in solzilnih bomb? Kaj bo naredila, če na koncu ostaneta samo še dve alternativni: ali kulturna hegemonija ali balkanski nered in destabilizacija?

Toda, kulturna hegemonija lahko dobi v razburkanih (posebno vojnih) razmerah povsem drugačno dinamiko. Lahko se zgodita dve stvari: 1) Gramscijev zgodovinski blok lahko zamenja (etno)nacionalni blok in s tem funkcije kulturne hegemonije prevzame nacionalna homogenizacija; 2) kulturna hegemonija predpostavlja določeno stopnjo zupanja (*trust*) med koalicijskimi partnerji, predvsem pa mora domi-

nantna skupina uživati veliko zaupanje podrejenih skupin. Kaj se bo zgodilo, če to zaupanje – zaradi kakršnih koli okoliščin – razpade? Ali se bo v tem primeru obnovil Hobbesovski »*bellum omnium contra omnes*«, ali vsaj stanje, ki ga Jock Young imenuje »*Hobbesian incivility*«?

Seveda so za ta projekt bistvena tale vprašanja: ali je v socialističnem obdobju tudi v Sloveniji obstajal tisti zgodovinski blok, ki sem ga takrat imenoval Velika koalicija? Ali pa je v Sloveniji v tem obdobju obstajal neki povsem drugačen blok? Kateri in kakšen?

V Hrvaški je zaradi razpada socialistične strukture razpadla Velika koalicija in jo je v prvem obdobju devetdesetih let tega stoletja zamenjala nacionalna homogenizacija. Toda v drugem delu tega obdobja, po končanih vojnih operacijah in pod udarom kontrahegemonijske borbene politike, je tudi nacionalna homogenizacija razpadla. Na začetku leta 2000 se je zdelo, da na Hrvaškem nastaja (oziroma je že nastala) kulturna hegemonija, ki je značilna za zahodne demokratične družbe. No, to je bila čista iluzija, ki ni dolgo trajala. Hrvaška ni ustvarila kulturnega vodstva niti na tradicionalni, niti na meščanski podlagi. »Socialno partnerstvo« (zasebnih podjetnikov, delavskih sindikatov in vlade, ki je še vedno največji zaposlovalec, in ne samo moderator v trikotniku industrijskih odnosov), obstaja samo na papirju. Kronična insuficienca »vladavine prava« (*the rule of law*) in dolga tradicija vladnega voluntarizma ne zbudjata upanja, da bo nastal kakršen koli nov zgodovinski blok.

Za ta projekt pa je najbolj pomembna diagnoza stanja v Sloveniji. Predvsem, ali je v času pred vojno (tj. pred osamosvojitvijo, op. prev.) obstajal v Sloveniji določen zgodovinski blok, ki bi se lahko primerjal z veliko koalicijo na Hrvaškem (in tudi z nekaterimi drugimi koalicijami v nekdanjih jugoslovanskih republikah)? Ali se je na koncu socialističnega obdobja ali po razpadu socializma oblikoval kak nov blok? Če se je to dejansko zgodilo, kdo so njegovi udeleženci, kakšna je ideologija, s katero dominantna skupina ohranja svoj vodilni položaj, kaj so podrejene skupine dobile nazaj, to je za strinjanje z dominantno skupino (če takšen konsenz obstaja). Ali obstaja določena kontraelita, ki deluje antihegemonistično, s kakšnim uspehom in kakšnimi možnostmi za prihodnost?

Šele ko dobimo prvi vpogled na to nevidno stran Meseca, bi bilo smiselno, da v analizi medijsko sponzoriranih in prikazanih anketah postavijo vprašanje: katere teme in katera vprašanja so izpuščeni iz dosedanjih anket?

Najprej bi bilo treba izključiti iz analize tista vprašanja, ki so izpu-

ščena iz metodoloških razlogov. Na primer, noben resen raziskovalec ne bo z anketo raziskoval, koliko je osebnih avtomobilov v Sloveniji, če lahko to lažje in bolj točno ugotovi iz policijske registracije cestnih vozil. Zato obstoj javnih objektivnih dokazov po naravi stvari vnaprej izključuje anketna raziskovanja. Isto velja za tista vprašanja, na katera večina vprašanih ne more odgovoriti, ker nimajo dovolj informacij, ali ker se ne zanimajo za takšne stvari. Pri dosedanjem delu s projektom smo na te stvari dovolj opozorili.

Ostaneta dve vrsti vprašanj, o katerih ankete molčijo. Prvi so družbeni in kulturni tabuji, ki obstajajo v vsaki človeški družbi, naj bo »tradicionalna« ali »moderna«, in se lahko nanašajo na zelo različne pojave. Subjektivni izraz tabuja v medijih je samocenzura (*self-censorship*), vendar so to lahko tudi fenomeni moči, in ne tabuji v socialno-antropološkem smislu. Če se novinar izogiba temu, da bi pisal o slabi kakovosti določenega proizvoda, in se to nanaša tudi na tistega, ki sestavlja anketna vprašanja, potem oba pazita, da ne razjezita določenega finančno pomembnega oglaševalca. To ni tabu v pravem smislu besede, temveč gre za stalni nadzor medijskih oglaševalcev nad uredniško politiko časopisa. Čeprav se tabuji in nadzor medijskih magnatov pogosto mešajo in se ne morejo povsem razločevati, je analitično treba razlikovati med tabuji (to je tisto, kar vsi vedo, a nihče ne more in ne sme javno povedati) in kulturno hegemonijo (to je tisto, kar vsi vedo na ravni zdravega razuma in se ne sme obravnavati nobena drugačna alternativa).

Želel bi tisto, kar vsi vedo, ilustrirati z osebnim opazovanjem.

V poglavju Egalitarizam kao društveni kod (Županov: 1987, 86–102) sem kot ilustracijo moči egalitarnega vrednostnega sindroma navedel pismo nekega bralca zagrebškega dnevnega časopisa. Šlo je za problematiko dvigal. Tako v hišah s štirimi nadstropji ni bilo dvigal, v hišah s petimi nadstropji pa so bila vgrajena. In v tem je, po prepričanju našega avtorja, nepravilnost in neenakopravnost. Tako so morali stanovalci hiš s štirimi nadstropji hoditi peš do vsakega nadstropja, stanovalci v hišah s petimi nadstropji lahko peljali z dvigalom v peto nadstropje, potem pa so se po stopnicah spuščali do katerega koli nižjega nadstropja. Kako preseči to krivico? Namesto da bi ves čas nadzirali, ali vsi potniki res živijo v petem nadstropju, bi bilo najbolj preprosto pregraditi stopnišče, ki se od petega nadstropja spušča do nižjih. Toda kaj storiti, če je dvigalo pokvarjeno in če v zgradbi ni elektrike? Ja, lahko bi zunaj zgradbe zgradili protipožarne lestve, kot jih imajo marsikje v New Yorku.

No, takih neumnosti ni napisal bralec v svojem dopisu, temveč sem jih dodal jaz, da bi opozoril na absurdne in bizarne posledice takšnega prizadevanja za pravico in enakost. V tem sem šel še korak dlje. V takratnih energetskih razmerah so bili vsi ljudje, katerih stanovanja so bila obrnjena proti jugu, »privilegirani«, tisti, katerih stanovanja so bila obrnjena proti severu, pa »neprivilegirani«. Da bi se odpravila ta nepravičnost, bi morali vse hiše graditi tako, da bi bila vsa stanovanja obrnjena proti jugu.

Vendar je bil moj najpomembnejši sklep tale: v tem času (začetek 80. let) ni bilo take stvari ali pojava v družbi, o kateri se nihče ne bi smel šaliti; ni bilo tabuja, ob katerega se ne bi kdo spotaknil ... Toda – radikalnega egalitarnega sindroma si nihče ni upal problematizirati – ali vsaj objaviti novinarsko karikaturu, če že ne humoristične serije. S tem družbenim sindromom, ki je bil ogrodje Velike koalicije, ni bilo šale. Radikalno izenačevanje ljudi (bodisi v smislu materialne ali intelektualne uravnilovke) je bilo nekaj, kar so imeli ljudje za »naravno« za obstoječo družbeno strukturo ali za zgodovinski blok. To zgodbo sem končal takole: »Mene je zanimalo, da bi pregledali humoristično literaturo in ugotovili, ali je bila takšna tematika kdaj koli deležna humoristične obdelave ...« Sam se tega ne spominjam, ne spominjam se tudi nobene karikature. Ne spominjam se, da bi ta tematika prišla v humoristično obdelavo. In nihče ni reagiral na to moje pisanje. Nihče (Županov: 1987; 101–102)!

Nekaj sklepov

Vsaka sodobna država (ne glede na njen režim) meni, da je njena temeljna naloga ohranjanje »zakonitosti in reda« (*law and order*), kot ju definira vladajoči razred ali elita, ki upravlja družbo. Ta naloga se uresničuje na različne načine. Toda za etabrirane demokratične države – ali za države, ki so v tranziciji proti polni demokraciji – obstaja samo ena sprejemljiva alternativa: ustvarjanje zgodovinskega demokratičnega bloka pod kulturnim vodstvom (ali pod kulturno hegemonijo) upravljavske elite ali elit. Uspeh tega zelo kompleksnega prijema je močno odvisen od objektivnih družbenih razmer (materialno-ekonomskih, političnih, kulturnih, ideoloških in podobno). Vendar uspeh ni odvisen samo od objektivnih razmer, temveč tudi od »aparatur hegemonije«. In ti aparati delujejo dolgoročno. Če je hegemonija ogrožena kratkoročno, bodisi zaradi resnega materialnega pomanjkanja, bodisi zato, ker vladajoči razred ali elita noče zapustiti oblasti, ker je izgubil

množično podporo (npr. na volitvah), bodisi zato, ker se je dominantna skupina odločila uporabiti drugačna sredstva iz arzenala prisil in manipulacije, hegemonija lahko doživi popoln neuspeh. Dolgoročno pa hegemonija teži za tem, da se organizacijsko kristalizira v celo vrsto podpirajočih institucij, ki legitimirajo dominantno prakso kot normo. Te strukture, ki organizirajo hegemonijski konsenz, je Gramsci imenoval »aparate« (Gramsci: 1967, 1971, 1988). Te institucije je težko taksativno naštevati: sem spadajo šole, cerkve, korporacije, množični mediji in podobno – vendar tudi civilna društva.

Eden takih aparatov – ki je iz leta v leto pomembnejši – so množična občila, tudi samo eden njihovih segmentov – tiskani mediji, oziroma njihov ožje specializirani proizvod: ankete o raziskovanju javnega mnenja. Šele v tem širšem kontekstu lahko medijsko raziskovanje družbe funkcionira – ali je na primer že dosegla raven zrelih demokratskih družb na Zahodu, ali pa se še vedno nahaja v procesu »demokratizacije«, kako ti procesi delujejo in kakšne možnosti imajo.

REFERENCE:

1. Artz, Lee and Bren Ortega Murphy (2000), *Cultural Hegemony in the United States*, Thousand Oaks, Sage Publication.
2. Creteau, David and William Hoynes (1997), *Media Society*, Pine Forge Press, Sage Publication.
3. Furio, Radin, Vlasta Ilišin in Josip Županov (ur.): *Kultura radničke omladine*, Zagreb 1986, CDD.
4. Gramsci, Antonio (1967), *The Modern Prince*, New York, The International Publishers.
5. Gramsci, Antonio (1971), *Selection from the Prison Notebooks*, The International Publishers.
6. Gramsci, Antonio (1988), *Selected Writing 1915–1935*, New York, Shocken.
7. Mills, C. Wright (1956), *White Color*, New York, Oxford University Press.
8. Tomlison, John, *Cultural Globalisation: placing and displacing the West* v McKay, Hugh and Tim O'Sullivan (ur.), *The Media Reader*, London 1999, Sage Publication.
9. Županov Josip (1969 in 1970): *Egalitarizam i industrijalizam*, *Naše teme* 1/1969 in *Sociologija* 1/1970.
10. Županov, Josip (1987): *Radnička klasa i društvena stabilnost* v zborniku istega avtorja *Sociologija i samoupravljanje*, druga razširjena izdaja, Zagreb, Školska knjiga, str. 139–155.
11. Županov, Josip (1987): *Radikalni egalitarizam kao društveni kod*, v navedenem zborniku *Sociologija i samoupravljanje*, str. 86–102.
12. Županov, Josip (1996): *Social Legacy of Communism, Društvena istraživanja*, Zagreb, št. 22, str. 425–465.